

grada

Mr. Anđelko ZELENKA

OBNOVA KNJIŽNICE I ARHIVA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U MOSTARU

Tijekom dugog razdoblja svoga djelovanja na širem prostoru Bosne i Hercegovine franjevci su uza svoje osnovne religiozne pastoralne misije među kršćanskim pukom bili nositelji kulture i pismenosti. Na ovim našim često nemirnim i u veoma burnim povijesnim vremenima svoje prošlosti uvjeti življenja naroda i njegove Katoličke Crkve, lučonoše vjere, nacionalne misli i kulture uopće bili su vrlo teški, a u pojedinim razdobljima i sudbonosni za opstanak na svojim vjekovnim prostorima.

Sl. 1. *Katolička crkva i Franjevački samostan u Mostaru, snimljeno 1900. god.*

Uza sve nedaće i poteškoće kojima su bili izloženi stoljećima franjevci u BiH od srednjega vijeka do našega vremena u svojim su samostanima s velikom ljubavlju i revnosno skupljali, čuvali i godinama štitili raznovrsne predmete kulturno-povijesnog i umjetničkog značaja kao i knjižno i arhivsko blago koje danas predstavlja vrijedan i značajan dio našega povijesnog naslijeđa. Naša nacionalna, religiozna i kulturna tradicija na ovim prostorima vrlo je bogata i seže u daleku prošlost. Od srednjega vijeka do najnovijeg vremena franjevački samostani i njihove bogomolje, često su rušeni i spaljivani zbog čega je uništavano vrijedno blago njihovih starih arhiva i knjižnica.

Međutim, odlučnošću franjevaca i podrškom naroda te pomoći katoličke središnjice u Rimu i subraće u drugim europskim zemljama znatan broj samostana i crkava s vremenom je obnovljen na našim prostorima kao i njihovo umjetničko, književno i arhivsko blago. Među raznovrsnim vrijednim pokretnim kulturno-povijesnim naslijeđem specifičnu vrstu predstavlja knjižno blago i arhivska građa koja se više od jednog stoljeća prikuplja i čuva u Knjižnici i Arhivu Franjevačkog samostana u Mostaru.¹

Prikupljanje ove vrste povijesnog naslijeđa u Hercegovini počelo je u drugoj polovici 19. st. u nešto povoljnijim uvjetima djelovanja crkvenih organizacija posljednjih godina turske vladavine i početka austro-ugarske. U to doba u Hercegovini se osniva samostalni Apostolski vikarijat, utemeljuje biskupsko sjedište u Mostaru, formira Franjevačka kustodija, od turskih vlasti i Svete Stolice dobiva se odobrenje za gradnju samostana i crkava i osniva prva tiskara koja pokreće izdavačku, vjersku i kulturno-prosvjetnu aktivnost.

Gradnjom crkve sv. Petra i Pavla i franjevačkog samostana Mostar postaje značajan vjerski, kulturno-prosvjetni i nacionalni centar hrvatskoga naroda na širem području Hercegovine. Napredne ideje općega hrvatskog preporoda u 19. st. našle su plodno tlo među pukom Herceg Bosne.

Uz mnogobrojne djelatnosti hercegovačkih franjevaca u njihovim samostanima u Širokom Brijegu, Humcu i Mostaru, koji postaje centar mostarsko-duvanjske biskupije i hercegovačke franjevačke provincije počinje se sustavno prikupljati kulturno-povijesno blago. Otada počinje povijest naših franjevačkih arhiva i knjižnica, kao i biskupskog arhiva i knjižnice u Mostaru. Od početka osnivanja Franjevačke knjižnice i arhiva u Mostaru do našega vremena prošlo je nepunih 120 godina. Arhivska građa i knjige nabavljane su u kontinuitetu zavisno od uvjeta djelovanja Katoličke

¹ Pri obradi ovoga priloga pored ostalog služio sam se podacima i dokumentacijom koju je objavio fra Andrija Nikić, dugogodišnji voditelj Franjevačke knjižnice i Arhiva u Mostaru 1984. god. pod nazivom *Franjevački arhiv*.

Crkve i njezinih svećenika i redovnika franjevaca, s manjim prekidima u burnim ratnim vremenima 20. st. kada je uništen znatan dio crkvenih bogomolja i njihovog kulturno-povijesnog blaga.

Franjevačka crkva u Mostaru početkom Drugoga svjetskog rata 1941. god. bombardirana je i oštećena od talijanskog zrakoplovstva. Nakon završetka rata i tzv. partizanskog oslobođenja grada stradalo je nekoliko franjevaca i rekviriran dio samostanskih prostorija za potrebe jugoslavenske armije. Tada je bilo onemogućeno normalno djelovanje ne samo franjevaca u Mostaru i Hercegovini već i svećenicima mostarsko-duvanjske i trebinjsko-mrkanske biskupije.

Kada govorimo o povijesti mostarske franjevačke knjižnice i arhiva, ovom prigodom nameće se potreba da napomenemo da je u to isto vrijeme spaljena i uništena najvrijednija također franjevačka knjižnica, arhiv i nekoliko muzejskih zbirki na Širokom Brijegu od partizanskih "osloboditelja".

Ovaj kulturocid i genocid nad franjevcima jedan je od najsurovijih događaja u povijesti hrvatskoga naroda i Katoličke Crkve u 20. st. u Hercegovini. Međutim, ovom prilikom moramo također istaknuti da je u vihoru minuloga rata u BiH (1992.-1995.) u Mostaru, pored ogromnih ljudskih žrtava uništen ili znatno oštećen veliki broj javnih, gospodarskih, stambenih i sakralnih spomenika svih nacionalnosti kao i spomeničko blago koje se u njima nalazilo.

Bilo je pokušaja da se riješi problem uređenja Franjevačke knjižnice koncem 20. st., ali se u tome nije uspjelo.²

² Kao dugogodišnji stručni suradnik Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru i djelatnik u službi zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa 90-ih godina prošlog stoljeća, pored predstavnika Provincijalata bio sam angažiran na projektantskom zadatku rješenja prostorija knjižnice, arhiva i umjetničke galerije Franjevačkog samostana u Mostaru. Analizirajući tadašnje mogućnosti smještaja navedenih kulturnih institucija poručitelj projekta Franjevački provincijalat i stručnjaci Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru suglasili su se da bi najpovoljnije rješenje bilo da se smjeste u dvije veće dvokatne zgrade koje su se tada nalazile u neposrednoj blizini samostana u ul. M. Gupca (sada Franjevačkoj) u vlasništvu također hercegovačkih franjevaca. U prvoj zgradi uza samostan tada je bilo određeno da se adaptira za knjižnicu i arhiv, a u drugoj da bude smještena galerija umjetnina. Uz to projektantu je dat zadatak da u jednoj od ovih zgrada predvidi spomen sobu nekada poznate Franjevačke tiskare u Mostaru. Voditelj projekta u ime Zavoda bila je dipl. ing. arh. Spomenka Čadra, koja je uza suradnju s predstavnicima poručitelja projekta, te profesorima Arhitektonsko-urbanističkog fakulteta u Sarajevu uspješno riješila i izradila komletnu projektantsku dokumentaciju.

Za realiziranje navedenog projekta nisu postojali odgovarajući uvjeti, jer se ubrzo društveno-politička situacija pogoršala neposredno prije početka ratnih sukoba na širem prostoru bivše Jugoslavije.

Poslije dužeg vremena i obimnih građevinskih radova na obnovi u ratu oštećenog samostana i gradnji nove franjevačke crkve u Mostaru, napokon su hercegovački franjevci u tijeku 2005. god. otpočeli s realiziranjem projekta na adaptaciji prostorija i stručnoj suvremenoj obradi i sistematizaciji arhivske građe i knjižnog fonda. Ovakvu odluku upravnih organa Hercegovačke franjevačke provincije pozdravljaju svi kulturni i znanstveni djelatnici kao i mnogi studenti Mostarskog sveučilišta kojima će biti omogućeno da koriste knjižne i arhivske fondove koji već desetljećima nisu mogli da se adekvatno koriste.

Znatnu materijalnu potporu projektu obnove i uređenja knjižnice u Mostaru pružilo je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske kao i njezin vlasnik Hercegovačka franjevačka provincija. Radovi su otpočeli 2005. god. i odvijaju se u kontinuitetu. Prema izjavi stručnog voditelja ovih radova fra Ante Marića, koji se već duže vremena dokazao kao uspješni izvršitelj više projekata zaštite i prezentacije kulturno-povijesnog naslijeđa hercegovačkih franjevaca, građevinski radovi na uređenju knjižnice i kompjutorska obrada fondova i arhiva trebali bi se završiti koncem 2007. god.

Usporedo s radovima koji se objavljuju na ovom projektu na kojem su pored ostalih angažirani i odgovarajući stručnjaci iz Republike Hrvatske, nadležni crkveni organi u Mostaru već sada bi trebali vršiti pripreme za naobrazbu stručnih voditelja suvremeno uređene i opremljene knjižnice i arhiva. Budući da šira kulturna javnost nije detaljnije upoznata sa svim vrstama književne i arhivske građe koja je desetljećima prikupljana i

Navedena dva građevinska objekta, podignuta za vrijeme austro-ugarske namijenjena za smještaj navedenih kulturnih institucija (knjižnice, arhiva i galerije umjetnina) u ratnom vohoru agresije i napada jugovojske i hercegovačkih četnika 1992. god. znatno su oštećena, a kasnije dobrim dijelom i porušena.

Zbog povijesne istine ovom prigodom dužan sam napomenuti kao kroničar zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa na ovom području da su prije nekoliko godina ostatke navedenih građevina (koji su zajedno s crkvom i samostanom predstavljali franjevačku spomeničku cjelinu u Mostaru), tadašnji provincijal Tomislav Pervan i poslijeratni franjevački graditelj u Mostaru Ivan Ševo, uz pomoć međunarodnih mirovnih snaga u Hercegovini potpuno porušili. Ovakvim samovoljnim i protupropisnim postupkom, koji je izazvao i osudu nekih franjevaca, pojedinci su uzeli sebi pravo da ruše ono što su njihovi prethodnici godinama gradili. Ovakvim postupkom dva vrijedna franjevačka spomenička objekta potpuno su srušena da bi se dobilo autoparkiralište. Ovo je bio "poduhvat" kojem se nitko od šire javnosti nije mogao nadati.

Ovom prigodom napominjem da je služba zaštite zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa neposredno nakon minulog rata navedene graditeljske spomenike uvrstila u prioritete obnove ove vrste u BiH.

deponirana u ovoj instituciji, ovom prigodom dat ćemo kraći pregled svih fondova koje će napokon moći koristiti ljubitelji lijepe knjige, znanstvenici, istraživači raznih profesija, studenti i učenici.

Franjevački arhiv

U Arhivu Hercegovačke provincije u Mostaru više od jednog stoljeća čuva se pisana građa različitog podrijetla, sadržaja, diplomatskih formi i jezika. Najstariji od povijesnih dokumenata potječe još iz vremena samostalnosti srednjovjekovne bosanske države od 1446. god., te s manjim ili većim vremenskim prekidima pokriva razdoblje do našega vremena.

Prema svojoj provenijenciji arhivska dokumentacija povezana je za crkvene i civilne urede Rima, Carigrada, Beča, rezidencije apostolskih vikara i biskupa, te sjedišta franjevačkih starješinstava i župa.

Po diplomatskoj formi dokumenti se dijele na:

- fermane, koji sadrže naredbe turskih sultana, ukaze i zapovijedi; prema registama Franjevačkog arhiva ima ih ukupno 26 originala ili ovjerenih kopija; pisani su u 17., 18. i 19. st. i raznovrsnog su sadržaja;
- bujrontije sadrže naredbe i zapovijedi viših turskih državnih i političkih organa i pojedinaca; sačuvan je 21 primjerak, a potječu od 17. do 19. st.;
- berati su carski dekreti (ukazi, povelje) kojima se dodjeljuju razna zvanja, odlikovanja, povlastice ili neka dobra; u zbirci se čuva 61 berat, a potječu iz 17., 18. i 19. st.;
- vakufname su zadužbinske povelje muslimanskih vjerskih imovina; u zbirci ima 5 originalnih vakufnama od kojih je najznačajnija mostarskog dobrotvora Čejvan kethode iz 1554. god.;
- hudžeti su pismene sudske isprave koje su vremenski vezane za 17., 18. i 19. st., a ima ih ukupno 92.;
- murasele su službene pozivnice i nalozi kadija; sačuvano je 67 primjeraka;
- popisi su zbirke dokumenata u kojima se nalaze raznovrsni popisi (vojnika pojedinih tvrđava, poreskih obveznika, prihoda, ostavštine, popis i cijene trgovačke robe, popis učenika i dr.); sačuvano je ukupno 89 raznih popisa.

Jedan od povijesno značajnijih fondova Franjevačkog arhiva u Mostaru i jedan od poznatijih u BiH sačuvan do našega vremena jest orijentalna zbirka dokumenata poznata pod nazivom *Acta Turcarum* - Turski dokumenti.

Ovi dokumenti pisani su turskim, arapskim i perzijskim pismom. Zbirka broji 2250 dokumenata, od kojih je većinu obradio Hivzija Hasandedić, orijentalist iz Mostara.³

Uz navedeni i povijesno vrijedni arhivski fond posebnu vrstu građe u Franjevačkom arhivu u Mostaru predstavljaju izvori sadržajno vezani za Katoličku Crkvu i franjevce u Hercegovini koji obuhvaćaju vremensko razdoblje od 1446. do 1840. god. Prema svom nastanku navedena građa podijeljena je u četiri opsežna sveska i razvrstana po vremenskim periodima. Ovu vrstu građe naročito je obogatio fra Andrija Nikić, dugogodišnji knjižničar Franjevačkog arhiva i knjižnice, mnogobrojnim kopijama originalnih dokumenata koji se čuvaju u poznatim arhivima u Rimu, Zadru i dr.

Posebna vrsta arhivske građe u ovom arhivu, razvrstana pod nazivom *Nastanak kustodije*, predstavlja pismenu dokumentaciju o postupcima franjevacu Hercegovine da osnuju svoju samostalnu zajednicu (1841.-1851.). Spisi kustodije sadrže dokumentaciju od pravnog početka samostalnosti franjevačke zajednice u Hercegovini pa do proglašenja provincije (1852.-1892.). Dokumentacija ovoga fonda pisana je latinskim, hrvatskim i djelomično njemačkim jezikom.

Spisi provincije počinju od 1892. god. kada je tadašnja kustodija proglašena provincijom i nastavlja se do našega vremena. Građa je sustavno razvrstana kronološkim redoslijedom i uvezana u 185 svezaka.

Među mnogobrojnim fondovima arhivske građe posebnu vrijednost imaju matične knjige - povijesni dokumenti hrvatskoga katoličkog življa u pojedinim župama. Značaj ove vrste građe, pored ostaloga, odnosi se ne samo na sustavnu evidenciju propisanu crkvenim odredbama, već su značajne i za popis stanovništva, kretanje i dr. Jedan broj matičnih knjiga stradao je i bio znatno oštećen nakon posebne naredbe državnih vlasti o obveznom ustupanju ovih knjiga mjesnim uredima 1946. god.

Fond matičnih knjiga 90-ih godina prošloga stoljeća brojao je 65 svezaka.

Uz navedene fondove u Franjevačkom arhivu u Mostaru nalaze se još i druge vrste povijesne građe kao što su: kronike, nekrologiji, životopisi i albumi fotografija.

³ A. NIKIĆ, nav.dj.; H. HASANDEDIĆ, *Regesta Acta Turcarum*.

Franjevačka knjižnica

Po svom bogatstvu i raznovrsnosti knjižnih fondova, broju knjiga i njihovoj raznovrsnosti, tematike i zastupljenosti mnogobrojnih grana ljudske djelatnosti Knjižnica franjevačkog samostana u Mostaru ima najvrjedniju knjižnicu na čitavom području Hercegovine. Knjižnica broji više od 50.000 primjeraka knjiga, oko 1000 naslova periodike i preko 500 rukopisa. Prema jeziku na kome su napisani rukopisi se dijele na orijentalne: turski, arapski i perzijski, a ima i manji broj alhamijado, te latinske i hrvatske. Rukopisi na orijentalnim jezicima su najbrojniji, te po vremenu nastanka, sadržaju i po ukrasnim minijaturama značajni su i vrijedni. Prema katalogima turskih rukopisa Franjevačka knjižnica u Mostaru posjeduje najstariji do sada poznati arapsko-perzijsko-turski rječnik iz 1464. god. Ove vrste rukopisa ima 375 primjera. U pojedinim rukopisima uz tekst nalaze se i raznovrsne bilješke iz kojih se saznaju mnogi događaji iz prošlosti ne samo BiH, već i širega područja južnoslavenskih zemalja. Navest ćemo neke: popis posade stolačke tvrđave 1728. god., popis turskih vojnika iz Mostara koji su poginuli na Vučjem Dolu i kod Nevesinja 1876. god., završetak izgradnje sarajevske tvrđave 1729. god.

Sl. 2. Detalj iz Knjižnice Franjevačkog samostana u Mostaru.

Periodika broji nešto više od 1000 naslova i predstavlja značajan fond ove knjižnice i veliki izbor kompletnih godišta novina, časopisa, revija i almanaha koji su svojevrsteno izlazili u raznim gradovima: Zagrebu, Ljubljani, Beogradu, Sarajevu, Skopju, Đakovu, Zadru, Rijeci, Splitu, Karlovcu, Mostaru i dr.

Posebnu vrstu književne građe predstavljaju serijska izdanja raznih časopisa, zbornika i drugih glasila koji su tiskani na širem prostoru Hercegovine i njezinom centru Mostaru.

Bogati i tematski raznovrsni knjižni fond od preko 50.000 primjera bliži je jednoj sveučilišnoj knjižnici. Sadržajno zastupljene su sve grane ljudske djelatnosti. Knjige su tiskane na 17 raznih jezika iz Europe, Azije, Amerike, Australije i Afrike.

U knjižnici posebno mjesto zauzima literatura o Hercegovini i raznovrsna izdanja tiskana u Mostaru.

Franjevačka knjižnica u Mostaru tijekom vremena nabavljala je mnogobrojna izdanja i publikacije raznih akademija, sveučilišta i drugih znanstvenih institucija s područja bivših južnoslavenskih zajednica.

Posebnu vrstu knjižnog fonda ove institucije predstavljaju razna izdanja leksikona, enciklopedija, rječnika i dr. Franjevci su također u svojoj knjižnici godinama revnosno prikupljali svu pisanu građu koju su tiskali franjevački pisci od fra M. Divkovića do našega vremena.

Ovom prigodom potrebno je napomenuti da je jedan broj značajnijih i vrijednijih primjera knjiga i arhivske građe mostarskog Arhiva i Franjevačke knjižnice svojevrsteno bio izložen na reprezentativnoj izložbi Blago Franjevačkih samostana u BiH, organizirane u Sarajevu 1988. i Zagrebu 1988./89. god.

Nakon završetka opsežnih i vrlo delikatnih stručnih radova na adaptaciji prostorija, te suvremenoj obradi i novom ustrojstvu knjižnog fonda i arhivske građe, ovoj kulturnoj instituciji predstoji svjetlija budućnost.